

TURKIZMLARNING SEMANTIK DERIVATSIYASI VA INGLIZ TILIDA TERMINLASHUVI: TARIXIY-QIYOSIY TAHLIL

Charos Ismoilova Shuhrat qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM Samarqand kampusi

ingliz tili o'qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi

Charosismoilova180@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tiliga o'zlashgan turkiy kelib chiqishli birliklarning semantik derivatsiya asosida shakllanishi tarixiy-qiyosiy metod asosida tahlil qilinadi. Harakatdan predmetga o'tish, metonimik kengayish, metaforik abstraksiyalashuv, etnonimlarning terminlashuvi hamda ekzotizmlarning leksik maqomi asosiy modellar sifatida ko'rib chiqildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, turkizmlar ingliz tiliga kirishda fonetik va grafik moslashuvni boshdan kechirgan bo'lsa-da, ko'pchilik hollarda semantik yadroni saqlagan; ayrim birliklarda esa tarixiy-diskursiv omillar ta'sirida pejoratsiya yoki konseptual kengayish yuz bergan.

Kalit so'zlar: turkizm, semantik ko'chish, terminlashuv, metafora, metonimiya, ekzotizm, etimologiya.

Kirish. Til tarixida o'zlashmalar ko'pincha ko'p bosqichli adaptatsiya jarayoni orqali shakllanadi. Bu jarayon fonetik va morfologik moslashuv bilan bir qatorda semantik qayta talqinni ham o'z ichiga oladi (Hock & Joseph, 2009). Ingliz tilidagi turkizmlar ana shunday murakkab lingvistik va madaniy aloqalarning mahsulidir. Masalan, Dolma so'zi qadimgi turkiy dolamak ("o'ramoq") fe'lidan kelib chiqqan bo'lib, dastlab harakat ma'nosini bildirgan; keyinchalik "o'ralgan taom" ma'nosida predmet nomiga aylangan (Clauson, 1972, p. 485; Oxford English Dictionary [OED], 2023a). Shunga o'xshash tarzda, Dolman so'zi ham turkiy dolama ("o'ralgan kiyim") asosida shakllanib, Yevropa harbiy terminologiyasida mustahkamlangan (OED, 2023b). Tarixiy jihatdan, ko'plab turkizmlar ingliz tiliga Usmonli davlati bilan diplomatik va harbiy aloqalar orqali kirib kelgan (Golden, 1992). Shunday qilib, semantik derivatsiya jarayonini o'rganish turkizmlarning ingliz tilidagi funksional maqomini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot quyidagi metodlar asosida olib borildi:

1. **Etimologik tahlil** – Clauson (1972), Doerfer (1963–1975) va OED ma'lumotlariga tayangan holda dastlabki shakl va ma'no aniqlashtirildi.
2. Tarixiy-qiyosiy metod – turkiy, fors va ingliz tillaridagi semantik moslashuv solishtirildi (Dorerfer, 1963).

3. Konseptual semantika tahlili – metafora va metonimiya mexanizmlari Lakoff va Johnson (1980) nazariyasi asosida izohlandi.

4. Diskursiv kuzatuv – tarixiy va zamonaviy ingliz matnlaridagi qo‘llanish kontekstlari o‘rganildi (OED, 2023).

Natejada semantik natijalashuv modeli turkizmlarda keng uchraydi:

Dolma (< dolamak) (Clauson, 1972, p. 485).

Dolman (< dolama) (OED, 2023b).

Bu model harakat natijasining predmet nomiga aylanishi bilan izohlanadi (Hock & Joseph, 2009).

Metonimik kengayish asosida ayrim birliklar ijtimoiy unvonga aylangan:

Bostanji (< bostan + -ci) (Golden, 1992).

Pasha (OED, 2023c). “Pasha” ingliz tilida obrazli ma’noda (“sohada hukmron shaxs”) qo‘llanishi bilan idiomatizatsiya jarayonini ko‘rsatadi.

Metaforik abstraksiyalashuv natijasida:

Kulak (< turk. qulaq – “quloq”) (Clauson, 1972, p. 616; OED, 2023d).

Tana a’zolari asosida hokimiyat yoki ijtimoiy rolni ifodalash konseptual metafora doirasida tushuntiriladi (Lakoff & Johnson, 1980).

Cossack (< qazaq – “erkin odam”) (Clauson, 1972, p. 682; OED, 2023e).

Janissary (< yeniçeri) (OED, 2023f).

Balaclava (Qrim urushi kontekstida; OED, 2023h).

Shagreen (< sağri) (Clauson, 1972, p. 819).

Shabrack (< çaprak) (OED, 2023i)- bu birliklarda fonetik moslashuv mavjud, ammo asosiy ma’no saqlangan.

Ekzotizm va madaniy qatlam

Baklava (OED, 2023j).

Kefir (OED, 2023k).

Kiosk (< turk. köşk) (OED, 2023l).

Kurgan (< turk. qorğan) (Golden, 1992)

Horde (< ordu/orða) (Clauson, 1972, p. 203) - ular ingliz tilida madaniy-referensial birlik sifatida faol ishlatiladi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, turkizmlar ingliz tilida quyidagi semantik mexanizmlar orqali shakllangan:

Natijalashuv (harakat → predmet).

Metonimik kengayish (predmet → ijtimoiy rol).

Konseptual metafora (tana a’zosi → hokimiyat).

Ko‘pchilik birliklarda semantik yadro saqlanadi, bu esa ularning tarixiy-madaniy identifikator sifatida barqarorligini ta’minlaydi. Ayrim hollarda esa (masalan, bugger) tarixiy-ideologik omillar ta’sirida semantik degradatsiya kuzatiladi (Hock & Joseph, 2009).

Xulosa. Turkizmlarning ingliz tilida semantik derivatsiyasi ko‘p bosqichli

jarayon bo‘lib, u fonetik moslashuv bilan bir qatorda konseptual qayta talqinni ham o‘z ichiga oladi. Turkizmlar ko‘pincha o‘z semantik yadrosini saqlaydi. Bu jarayon turkiy va ingliz tillari o‘rtasidagi uzoq muddatli tarixiy-madaniy aloqalarning lingvistik ifodasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Clauson, G. (1972). An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish. Oxford: Clarendon Press.
2. Doerfer, G. (1963–1975). Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen (Vols. 1–4). Wiesbaden: Franz Steiner.
3. Golden, P. B. (1992). An introduction to the history of the Turkic peoples. Wiesbaden: Harrassowitz.
4. Hock, H. H., & Joseph, B. D. (2009). Language history, language change, and language relationship (2nd ed.). Berlin: Mouton de Gruyter.
5. Johanson, L., & Csató, É. (Eds.). (1998). The Turkic languages. London: Routledge.
6. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors we live by. Chicago: University of Chicago Press.
7. Lewis, G. (2002). The Turkish language reform: A catastrophic success. Oxford: Oxford University Press.
8. Oxford English Dictionary. (2023a–l). Entries: dolma; dolman; pasha; kulak; cossack; janissary; balaclava; shagreen; shabrack; baklava; kefir; kiosk. Oxford University Press.
9. Róna-Tas, A. (1999). Hungarians and Europe in the early Middle Ages. Budapest: CEU Press.
10. OLIY TA'LIM JARAYONIDA VIDEO-TAHLIL TEXNOLOGIYASI ASOSIDA BO'LAJAK
11. O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI
12. Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika Universiteti Magistratura 1-bosqich talabasi Ahmedova Nargiza Abrahmat qizi
13. Annotatsiya
14. Maqolada oliy ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari hamda video-tahlil texnologiyasining pedagogik imkoniyatlari tahlil etilgan. Video-tahlil texnologiyasini joriy etish mexanizmlari, uning refleksiv fikrlashni shakllantirish va metodik tayyorgarlikni takomillashtirishdagi o'rni asoslab berilgan.
15. Kalit so'zlar: kasbiy kompetensiya, video-tahlil texnologiyasi, refleksiya,

pedagogik amaliyot, innovatsion ta'lim, metodik kompetensiya.

16. Kirish

17. Zamonaviy ta'lim tizimida pedagog kadrlar tayyorlash sifati muhim ahamiyat kasb etadi. Globallashuv jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda ta'lim jarayonining transformatsiyasi o'qituvchidan yuqori kasbiy kompetensiyani talab etmoqda. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

18. Kasbiy kompetensiya pedagogning kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirishga tayyorligini ifodalovchi integrativ sifatdir. U bilim, ko'nikma, malaka, shaxsiy fazilatlar va qadriyatlar birligida namoyon bo'ladi. Kompetensiyaviy yondashuv ta'lim natijasini amaliy faoliyat bilan bog'liq holda baholashni nazarda tutadi. Shunday ekan, bo'lajak o'qituvchini tayyorlash jarayonida nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash muhim vazifa hisoblanadi.

19. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish pedagogik-psixologik muammo sifatida

20. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy shakllanishi murakkab jarayon bo'lib, u pedagogik va psixologik omillar ta'sirida amalga oshadi. Pedagogik jihatdan mazkur jarayon ta'lim mazmuni, metodlari va shakllari orqali tashkil etiladi. Psixologik jihatdan esa shaxsning motivatsiyasi, kasbiy yo'nalganligi, o'zini anglash darajasi va refleksiv qobiliyatlari muhim rol o'ynaydi.

21. Kasbiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlari metodik, kommunikativ, axborot-kommunikatsion, refleksiv va ijtimoiy-psixologik kompetensiyalardan iborat. Mazkur kompetensiyalar o'zaro bog'liq holda shakllanadi va rivojlanadi. Ayniqsa, refleksiv kompetensiya pedagogning o'z faoliyatini tahlil qilish, xatolarini aniqlash va takomillashtirish yo'llarini belgilash qobiliyatini ifodalaydi.

22. An'anaviy ta'lim tizimida nazariy bilimlarga ustuvor ahamiyat berilishi ba'zan amaliy ko'nikmalar yetarli darajada shakllanmasligiga olib keladi. Natijada bitiruvchilar real pedagogik vaziyatlarda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shu bois kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda interaktiv, tahliliy va refleksiv metodlardan foydalanish zarur.

23. Video-tahlil texnologiyasining ilmiy-nazariy asoslari

24. Video-tahlil texnologiyasi pedagogik faoliyatni videoyozuv orqali qayd etish va keyinchalik uni tahlil qilish jarayoniga asoslanadi. Ushbu texnologiya refleksiv yondashuv tamoyillariga tayanadi. Refleksiya shaxsning o'z faoliyatini anglash, baholash va takomillashtirishga qaratilgan ichki intellektual jarayondir.
25. Video-tahlil texnologiyasi obyektivlik, tizimlilik, izchillik va faollik tamoyillari asosida amalga oshiriladi. Pedagogik jarayonni videoga yozib olish talabaning o'z faoliyatini tashqi kuzatuvchi sifatida ko'rish imkonini beradi. Bu esa o'z-o'zini baholash jarayonini ancha samarali qiladi.
26. Mazkur texnologiya darsni tashkil etish, o'quvchilar bilan muloqot qilish, metod tanlash, vaqtni taqsimlash kabi jihatlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Shuningdek, nutq madaniyati, mimika va jestlar, auditoriya bilan o'zaro ta'sir kabi omillar ham baholanadi.
27. Video-tahlil texnologiyasining pedagogik imkoniyatlari
28. Video-tahlil texnologiyasi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda keng pedagogik imkoniyatlarga ega. Avvalo, u talabaning refleksiv tafakkurini shakllantiradi. O'z faoliyatini qayta ko'rish va tahlil qilish orqali talaba xatolarini aniqlaydi va ularni bartaraf etish yo'llarini izlaydi.
29. Ikkinchidan, metodik kompetensiya rivojlanadi. Dars tuzilishi, maqsadning aniqligi, metod va usullarning samaradorligi tahlil qilinadi. Bu esa metodik savodxonlikni oshiradi.
30. Uchinchidan, kommunikativ kompetensiya takomillashadi. Nutqning aniqligi, ravonligi, muloqot madaniyati va auditoriya bilan aloqaning samaradorligi baholanadi.